



Emil Kumka OFMConv

Misje franciszkańskie w Peru na przestrzeni wieków – podstawowe informacje

Historia południowoamerykańskich misji braci św. Franciszka jest związana z podbojami kultur i ziem zamieszkałych przez *Indios*, zarówno na terytorium Imperium Inków, jak i na całym obszarze Ameryki Łacińskiej. Nie znamy dokładnej daty przybycia pierwszych franciszkanów do Peru, ale jest prawie pewnym, że stało się to w połowie lub pod koniec 1531 roku¹. Dostępne źródła podają, że już w pierwszej wyprawie mającej na celu podbicie Imperium Inków, przeprowadzonej przez Franciszka Pizarro (1531), uczestniczył brat Marek z Nicei i inni franciszkanie z pierwszej misji w Meksyku².

¹ Por. J. Heras, *Cuatro siglos y medio de presencia franciscana en el Perú*, "Cuadernos Franciscanos" 15 (1982) 57–68. Artykuł Herasa posłużył w tym krótkim opracowaniu jako schemat, zatem jego struktura jest tutaj odzwierciedlona. A. Tibesar w swojej publikacji przedstawia bardziej szczegółową rekonstrukcję historyczną tego wydarzenia, stwierdzając, że wraz z bratem Sebastianem z Benalcázar przybyli inni współbracia z Nikaragui. Czy pośród nich znajdował się przełożony, brat Marek z Nicei, pozostaje w sferze dyskusji, choć pewna grupa historyków przychyliła się do opinii o jego obecności na ziemiach Inków już od 1531 roku. Por. A. Tibesar, *Comienzos de los Franciscanos en el Perú*, prologo de V. A. Belaunde, traducción al español el P. J. Narváez Muñoz, Iquitos 1991, 26–29.

² Na temat Marka z Nicei i jego działalności na terenie Peru zobacz: F.R. Prada, *Los franciscanos en la evangelización del Perú. Siglo XVI*, "Archivo Ibero-Americano" 61 (2001) 575–582; oraz: J. Heras, *Aporte de los franciscanos a la evangelización en el Perú*, Lima 1992, 44–45.

Początki misji i jej historia w XVI wieku

Pomimo badań i poszukiwań w archiwach oraz kronikach zakonnych, dokładna data przybycia franciszkanów na ziemię dzisiejszego Peru nie została precyzyjnie zdefiniowana. Przypuszcza się, że około 1528 roku podczas wyprawy Franciszka Pizarro i Diego de Almagro do Peru, z kierunku Panamy i Nikaragui, ich kapelanem był franciszkanin Jan de los Santos³. Tą samą drogą udali się w latach 1531–1532 kolejni franciszkanie, wśród których miał się również znajdować wspomniany wyżej brat Marek z Nicei – pierwszy przełożony braci w Imperium Inków⁴. W marcu 1534 roku Pizarro ufundował miasto Cuzco i zezwolił franciszkanom na budowę klasztoru, w tym samym roku powstał także dom w Santiago de Quito. Rok później Pizarro założył stolicę nowego państwa, Limę, gdzie w listopadzie tegoż roku powstała pierwsza świątynia franciszkańska pozwalająca na sprawowanie kultu i zamieszkanie braci⁵. Już wcześniej, bo w 1533 roku, kapituła generalna braci Obserwantów poleciła stworzenie kustodii zakonnej na tych terenach, która oficjalnie od 1535 roku nazywała się Kustodią św. Franciszka w Peru z siedzibą w klasztorze w Quito⁶. W 1549 roku Zakon zdecydował o podzieleniu na dwie jednostki Komisarjatu Generalnego Nowych Indii, ustanawiając jednego Komisarza dla Nowej Hiszpanii (Meksyk) i jednego dla Peru – został nim o. Franciszek de Vitoria⁷. W 1550 roku przybył on do Limy z liczną ekspedycją braci i już trzy lata później erygował Prowincję Dwunastu Apostołów «mającą 15 domów, z których 7 miało wśród Indian dużą liczbę parafii»⁸,

³ Por. Heras, *Aporte*, 44; L.G., Canedo, *New data regarding the Origins of the Franciscan Mission in Peru, 1532–1569*, "The Americas" 9 (1953) 316–317. Oprócz imienia nie posiadamy żadnych innych informacji o tym bracie.

⁴ Por. Heras, *Cuatro*, 57.

⁵ Por. Tibesar, *Comienzos*, 29–31.

⁶ Por. Prada, *Los franciscanos*, 582; Heras, *Aporte*, 45. Quito, a nie Lima, stało się siedzibą Kustodii ze względu na powstanie Indian. Do stolicy została ona przeniesiona w 1550 roku po zakończeniu wojen domowych (1544–1548).

⁷ Por. Heras, *Cuatro*, 57; Canedo, *New data*, 318–336. Canedo, następnie, opisuje szczegółowo kwestię Komisarjatu Generalnego na terytorium Ameryki Południowej oraz działalność o. Franciszka de Vitoria. W drugim artykule podaje do lektury wybrane dokumenty dotyczące misji peruwiańskiej w latach 1532–1569; por. Id., *A group of Documents concerning the Franciscan Mission in Peru, 1532–1569*, "The Americas" 9 (1953) 349–358.

⁸ L. Iriarte, *Historia franciszkanizmu*, Kraków 1998, 356.

a której pierwszym ministrem prowincjalnym został o. Ludwik de Ofia⁹. Kapituła generalna z 1565 roku zdecydowała, że z powodu dużej ekspansji i wzrostu liczby braci na terytorium Wicekrólestwa Peru, Kustodie Królestwa Granady, Quito oraz Chile będą niezależnymi od Limy prowincjami zakonnymi¹⁰. W 1595 roku Prowincja Dwunastu Apostołów z siedzibą w Limie liczyła 391 braci (237 kapłanów, 76 kleryków, 78 braci zakonnych i 24 nowicjuszy) pracujących w *Doctrinas*, w wioskach i miejscowościach oraz w dużych miastach¹¹. Dobra organizacja i opieka ze strony władzy świeckiej zaowocowały nadzwyczajnym rozprzestrzenieniem się Zakonu i wzrostem liczebności Braci Mniejszych na ziemiach Inków. W niedługim czasie była to najliczniejsza grupa zakonna. Po wojnie domowej odwaga braci, także w kwestiach obrony Indian przed nadużyciami konkwistadorów, była jeszcze bardziej widoczna i owocna, co doprowadziło, w kilku przypadkach, do prześladowania franciszkanów, a w konsekwencji do konieczności opuszczenia Wicekrólestwa przez niektórych braci¹².

Franciszkanie peruwiańscy w XVII wieku

W XVI i w początkach XVII wieku franciszkanie pracowali na obszarach nadmorskich i górskich. Od trzeciej dekady stulecia udawali się w północne i północno-wschodnie rejony w kierunku dżungli amazońskiej, które były prawie nieodkryte i gdzie nie dotarła organizacja oraz władza kolonialna. W swoich badaniach Heras określa XVII wiek jako heroiczny okres misyjny Prowincji Dwunastu Apostołów i stwierdza, że dzięki pracy misjonarzy i kapłanów było możliwe przekształcenie Peru zauważalne do dzisiaj¹³. Już w 1626 roku o. Grzegorz de Bolívar z Prowincji peruwiańskiej przedstawił, w niewiele wcześniej powstałej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary (*Congregatio de Propaganda Fide* – 1622), interesujący projekt aktywizacji misyjnej, który przewidywał, by jedna trzecia seminarzystów wyświęcanych dla *Indios* rzeczywiście udawała się w nowe tereny. Ta propozycja wyprzedzała i zapowiadała

⁹ Por. Heras, *Aporte*, 45; Prada, *Los franciscanos*, 584–585.

¹⁰ Por. Heras, *Aporte*, 46–48.

¹¹ Por. Prada, *Los franciscanos*, 583.

¹² Por. Heras, *Aporte*, 48.

¹³ «La Provincia de los Doce Apóstoles fue en sus dos primeros siglos de existencia eminente misionera. Es una verdad innegable e histórica que a los sacerdotes y misioneros se debe la transformación del Perú actual»; tamże, 54.

powstanie Kolegiów Misyjnych¹⁴. Pierwsze wyprawy w 1631 roku kierowały się w lasy Huallaga, gdzie żyło wiele plemion, następnie od 1635 roku wyruszano w stronę dolin Paucartambo i Chanchamayo, a w 1637 roku na tereny Perené, gdzie ojcowie Hieronim Jiménez i Cristóbal Larios ponieśli, jako pierwsi franciszkanie na terytorium Peru, śmierć męczeńską z rąk plemienia Ashaninka¹⁵. Kolejne podróże misyjne na północ kraju odbyły się w 1638 i w 1641 roku. Ta ostatnia do Ucayli zakończyła się męczeństwem trzech kolejnych braci¹⁶. W latach 1657–1667 franciszkanie wysyłali liczne ekspedycje, znacznie rozszerzając w latach 1663–1687 zasięg misji i liczbę Indian, którym głoszone Ewangelię. W 1687 roku po raz kolejny bracia udali się do rejonu Ucayli, by założyć tam misję, ale także ta wyprawa zakończyła się śmiercią wysłanników¹⁷. Wiek XVII był dla franciszkanów peruwiańskich czasem chwały, ale i ofiary z życia wielu z nich. Martyrologium misyjne z połowy XVIII wieku podaje 129 imion braci, którzy ponieśli śmierć z rąk różnych plemion amazońskich¹⁸. Owoce podjętej pracy i poświęcenia zakonników zaczęły być widoczne dopiero w kolejnym stuleciu.

Misja peruwiańska w wieku XVIII

Sytuacja Zakonu w Peru w XVIII wieku odzwierciedlała sytuację wszystkich zakonników tamtego stulecia. Od początku stulecia zauważalne stało się osłabienie ducha apostołskiego, zmniejszanie się liczby braci, skupienie na prowadzeniu bractw i Trzeciego Zakonu, skierowanie się ku aktywności akademickiej na uniwersytetach i w seminariach itp. Zahamowaniu uległa praca misyjna, skupiono się natomiast na duszpasterstwie w parafiach i *Doctrinas*. Ogólnie życie w klasztorach na początku XVIII w., jak stwierdza to Heras, było relatywnie łatwe i raczej

¹⁴ Por. *ibidem*.

¹⁵ Por. Heras, *Cuatro*, 58; zob. także: Y. Leveratto, *Il totem del Tambo, simbolo della cultura Ashaninka*, w: *Esplorazioni in America del Sud 2006–2011*, [b.m.] 2012, 17–22, https://books.google.it/books?id=NtmzBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=it&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, [11.12.2022].

¹⁶ Por. Heras, *Cuatro*, 59.

¹⁷ Por. Id., *Aporte*, 55–56.

¹⁸ Por. Iriarte, *Historia*, 356. L. Iriarte podaje nieco inne daty, gdy chodzi o męczeństwo pierwszych braci na ziemiach Inków, w porównaniu do badań i informacji J. Herasa zawartych w jego publikacjach z 1982 i 1992 roku.

wypoczynkowe¹⁹. Założenie Kolegium *Propaganda Fide* w Ocopa w 1725 roku przez brata Franciszka de San José, doświadczonego misjonarza ze środkowej części peruwiańskiej dżungli, dało nowy impuls i witalność misjom franciszkańskim. W tym ośrodku, znajdującym się niedaleko od wschodnich terenów misyjnych w Peru, formowali się bracia do posługi i stąd wyruszały kolejne wyprawy, poczynawszy od 1726 roku. W 1757 r. miała miejsce ekspedycja w rejony Manoa, Aguaitia, Pichis i Ucayali, która została przeprowadzona z ogromnym poświęceniem i ze stratami w ludziach. W latach 1763–1766 zginęło 17 misjonarzy i nawróconych na chrześcijaństwo²⁰. Wraz z głoszeniem Ewangelii podróże misyjne pozwalały na poznanie geografii tych ziem i wyrysowanie pierwszych map Amazonii peruwiańskiej. Bracia uczyli się nowych dialektów, pisali słowniki i gramatyki lokalnych narzeczy, opisywali szczegółowo nowe plemiona i ich życie²¹. Po usunięciu jezuitów w 1767 roku i po pierwszych przesłankach reformy życia zakonnego, poczynawszy od 1772 roku, dostrzega się pozytywną reakcję braci i odnowę zaangażowania społecznego oraz ducha franciszkańskiego w prowincjach. Także misje Kolegium z Ocopa, z powodu wygnania jezuitów, poczynawszy od 1802 roku, znacznie rozszerzyły zasięg apostolatu. W 1790 roku prowincja Dwunastu Apostołów liczyła 366 braci, do czego należy dodać niewiele mniejszą liczbę zakonników Prowincji św. Antoniego w Charcas²².

Przemiany społeczne w Peru i franciszkanie w XIX wieku

Na początku XIX wieku Zakon w Peru posiadał dwie prowincje z 44 klasztorami i licznymi misjami oraz kolegia misyjne w Ocopa i w Moquengua niezależne od prowincji zakonnych. Liczba braci kształtowała się około 550 i byli oni najliczniejszym zakonem na tych ziemiach²³. Wszystko to zmieniło się od 1821 roku, kiedy Peru uzyskało niepodległość. Prawo nowego liberalnego państwa zakazywało wstępowania do zakonów, a istniejące klasztory zamykano. W 1824 roku dwa wyżej wspomniane

¹⁹ «...lo ordinario y más común fue que en los conventos se llevara una vida relativamente fácil y descansada»; Heras, *Aporte*, 64.

²⁰ Por. Heras, *Cuatro*, 59–60; Id., *Aporte*, 65–66.

²¹ Por. tamże, 66.

²² Por. tamże, 64–66; J. Heras, *Restauración y actividades de los franciscanos del Perú a partir del siglo XIX*, "Archivo Ibero-Americano" 57 (1997) 264.

²³ Por. Id., *Aporte*, 71.

centra misyjne zostały zlikwidowane, a w 1826 roku dekret odnoszący się do reformy zakonników pozbawił ich dóbr materialnych, zniósł zarząd zakonny, poddając braci pod jurysdykcję biskupów i nakazywał, by w żadnej miejscowości nie było dwóch klasztorów tego samego zakonu²⁴. W wyniku egzekwowania nowych praw w Prowincji Dwunastu Apostołów z 24 klasztorów już w 1825 roku pozostały 3 lub 4. Ten sam los spotkał Prowincję św. Antoniego, a misje w Amazonii peruwiańskiej po 1824 roku zostały praktycznie zarzucone²⁵. Po normalizacji stosunków dyplomatycznych pomiędzy Peru a Stolicą Apostolską w 1834 roku, powoli odnawiało się życie zakonne i aktywność misyjna. Już w 1836 roku na nowo otwarto Kolegium w Ocopa i franciszkanie po latach powrócili na tereny misyjne w lasy amazońskie²⁶. Od połowy XIX wieku otwierano sukcesywnie kolejne domy franciszkańskie w miastach i mniejszych ośrodkach, gdzie zakonnicy prowadzili misje ludowe, propagowali kult maryjny i dbali o pobożność wiernych, nauczali katechizmu i reaktywowali istnienie Trzeciego Zakonu, który wspomagał ich w apostołacie²⁷. Po okresie trudności i konfliktów z państwem peruwiańskim franciszkanie ponownie mogli prowadzić swoje dzieło, odnawiając duchowość i przeżywając wewnętrzną reformę²⁸.

Franciszkanie w Peru w XX wieku – podstawowe dane

Na początku XX wieku sytuacja misji franciszkańskich uległa zmianie, gdyż obszar lasów tropikalnych został podzielony na trzy prefektury apostolskie, rozdzielone na zakony franciszkanów, dominikanów i augustianów. Dzięki temu ciężar misji w dżungli, do XVII wieku spoczywający przede wszystkim na braciach z Ocopa, został zdjęty z jednej tylko rodziny zakonnej.

²⁴ Por. Id., *Restauración*, 265.

²⁵ Por. Id., *Aporte*, 72. Heras w swoim opracowaniu z 1997 r. szczegółowo opisuje problematykę tych lat; zob. Heras, *Restauración*, 266–273.

²⁶ Por. Id., *Cuatro*, 60–61; Id., *Aporte*, 75–77; Id., *Restauración*, 276–280.

²⁷ Por. Id., *Aporte*, 73–74; Id., *Restauración*, 273–276.

²⁸ «Tal es el caso – dice el jesuita Klaiber – de la Orden franciscana, que experimentó un impulso revitalizante mucho tiempo antes de las órdenes tradicionales, y por este motivo también fue la orden misionera más importante en el Perú durante el siglo XIX... En todas las ciudades donde radicaban, los franciscanos desempeñaron un papel fundamental en el renacimiento religioso que experimentó la sociedad peruana después de la Independencia»; Heras, *Restauración*, 284.

W 1907 roku zawieszono kolegia misyjne, które były niezależne od prowincji zakonnej, i stworzono z nich nową Prowincję Misyjną św. Franciszka Solano²⁹. Liczy ona obecnie 18 klasztorów i 62 braci³⁰.

Prowincja Dwunastu Apostołów po 1907 roku odnowiła się, zwiększyła liczbę braci i otworzyła nowe klasztory i domy formacyjne. Praca braci skoncentrowała się na duszpasterstwie parafialnym, współpracy z diecezjami oraz działalności edukacyjnej i społecznej. Prowincja św. Franciszka Solano na terenach Ucayali kontynuowała typową pracę misyjną na terenie Peru, przygotowując nowych misjonarzy i współpracując z lokalnymi ordynariuszami. Od 1973 roku posiadała też swoją Kustodię w Hiszpanii³¹. Według danych statystycznych 110 braci pracuje w 23 klasztorach i domach filialnych³².

Oprócz tych dwóch Prowincji istniały w Peru domy Braci Mniejszych innych jurysdykcji zakonnych, jak Kustodia i Komisariat braci kanadyjskich czy Komisariat braci włoskich z Sycylii³³. Należy też wspomnieć o obecności rodzin żeńskich Drugiego Zakonu (Klaryski Kapucynki Koncepcjonistki Franciszkanek, Ubogie Siostry św. Klary), Instytutów Tercjarzy Franciszkańskich oraz Franciszkańskiego Zakonu Świeckich³⁴.

W 1948 roku do Peru przybyli Kapucyni z Prowincji Genueńskiej i założyli misję, która od grudnia 2004 roku jest obecnie niezależną Prowincją z 11 klasztorami (8 w Peru i 3 w Boliwii), i liczącą ponad 80 braci³⁵.

Krakowska Prowincja Franciszkanów – Braci Mniejszych Konwentualnych – w listopadzie 1988 roku wysłała do Peru dwóch pierwszych zakonników. Misja w Pariacoto została oficjalnie otwarta 30 sierpnia 1989 roku w dniu uroczystości św. Róży z Limy – patronki Peru. Kilka miesięcy później – w grudniu, do wspólnoty misyjnej dołączył trzeci współbrat³⁶. W tym okresie toczyła się wojna domowa,

²⁹ Por. Heras, *Aporte*, 77; Id., *Cuatro*, 66–67; <https://sanfranciscosolano.com.pe/>.

³⁰ Por. *Statistica OFM*, „Acta Ordinis Fratrum Minorum” 141 (2022) 170.

³¹ Por. <https://franciscanos.pe/>.

³² Por. *Statistica OFM*, „Acta Ordinis Fratrum Minorum” 141 (2022) 170.

³³ Por. Id., *Aporte*, 81–82.

³⁴ Por. tamże, 82–84; <https://ofmvocaciones.wordpress.com/clarisas-hermanas-pobres/>; <https://www.capuchinosperu.org/quienes-somos/hermanas-capuchinas/>.

³⁵ Por. Podstawowe informacje o historii i działalności od przybycia do dziś Braci Kapucynów w Peru są dostępne na stronie internetowej: *Hermanos Franciscanos Capuchinos, Provincia del Perú*, <http://www.capuchinosperu.org/content/view/30/40/>, [11.12.2022]

³⁶ Por. Z. Gogola, *Działalność misyjna Braci Mniejszych Konwentualnych w Peru*, Kraków 2001.

którą prowadził „Świetlisty szlak”, organizacja maoistowska³⁷. Praca duszpasterska, charytatywna i pedagogiczna franciszkanów były postrzegane przez lewicowych terrorystów za niebezpieczne dla rewolucji w Peru, z tego powodu dnia 9 sierpnia 1991 roku partyzanci zamordowali o. Zbigniewa Strzałkowskiego i o. Michała Tomaszka w Pariacoto³⁸. Ich beatyfikacja miała miejsce w Chimbote w grudniu 2015 roku³⁹. Delegatura prowincjalna liczy dzisiaj 14 braci z Polski i Peru, pracujących w 4 klasztorach (Chimbote, Lima, Pariacoto, Trujillo).

Misje hiszpańskiej prowincji TOR w Peru rozpoczęły się w 1961 roku. Dnia 13 grudnia pierwszych 7 braci przybyło do Limy⁴⁰, a 15 grudnia papież św. Jan XXIII mianował o. Damiana Nicolau Roig TOR, administratorem apostolskim nowej prałatury Huamachuco, której został pierwszym biskupem w 1963 roku⁴¹. Komisariat Peru jest zależny od Prowincji Zakonnej Niepokalanego Poczęcia TOR w Hiszpanii. Obecnie istnieją trzy klasztory: Limie, Trujillo i Huamachuco, które jest prałaturą terytorialną TOR. Biskup w Huamachuco jest zakonnikiem TOR, oprócz niego pracuje tam 12 braci⁴².

Przypuszczalna obecność Braci Konwentualnych na ziemiach Inków w XVI wieku

Wiadomości na temat obecności Braci Mniejszych Konwentualnych na terenie Ameryki Łacińskiej w XVI wieku są bardzo skromne. Problemy prowincji konwentualnych w Hiszpanii i w Portugalii, królestwach-protagonistach konkwisty, i tym samym podróży misjonarzy w stronę nowo odkrytego kontynentu w burzliwych

³⁷ Por. W. Bar, *Na krwawym szlaku. Sendero Luminoso – prześladowca*, Lublin 1999.

³⁸ Por. J. Bar, J. Wysochański, *Znak miłości w Peru. O życiu dwóch misjonarzy franciszkańskich w Peru i ich męczeństwie*, Kraków 2001; W. Bar, *Słudzy Boży Zbigniew Strzałkowski i Michał Tomaszek. Męczennicy z Peru (+1991)*, Kraków 2001; D. Mazurek, *Franciszkańscy Słudzy Boży: o. Zbigniew Strzałkowski i o. Michał Tomaszek, świadkami Chrystusa w peruwiańskich Andach*, „W Nurcie franciszkańskim” 13 (2004) 271–294; Id., *Ser misionero quiere decir ser mártir*, „Decires” 1 (2009) 77–101. Id., *El rostro mártir de la Iglesia latinoamericana. Caso de los franciscanos conventuales en el Perú*, „Spiritus” No. 228 (2017), 98–110.

³⁹ Por. <https://martiresdelperu.org/>.

⁴⁰ Por. *Res missionarie*, „Analecta TOR” 29 (1961) 430.

⁴¹ Por. B. Nicolau, *Stato attuale delle nostre Missioni e adattamento del capitolo XXVI delle nostre Costituzioni alle necessità e alle condizioni odierne*, „Analecta TOR” 33 (1965) 414–415.

⁴² Informacje przekazane bezpośrednio przez Sekretarza Prowincji hiszpańskiej TOR.

latach pierwszych trzech dekad XVI stulecia, a także dominacja rodziny Obserwanckiej na tych terenach, a w konsekwencji na terenach Nowego Świata oraz zakaz przybywania na obszar Ameryki Łacińskiej braci konwentualnych⁴³ przyczyniły się zarówno do nielicznej ich obecności, jak i do prawie całkowitego braku informacji i dokumentacji historycznej⁴⁴. Historycy franciszkańscy mówią wyłącznie o „ewangelizacji Obserwanckiej”⁴⁵, a od 1530 roku zakonnicy udający się na misje mogli pochodzić jedynie z Hiszpanii czy z Portugalii⁴⁶ lub musieli posiadać pozwolenie panujących w tamtym okresie królów.

Istnieją, mimo to, dwie bardzo krótkie wiadomości w relacji do obecności braci konwentualnych na terytorium Ameryki Łacińskiej, z których jedna wymienia Prowincję w Peru. Valentín Redondo przytacza z kart *Regesta Ordinis* zapisy z 1577 i z 1582 roku mówiące o tej kwestii: «Die 24 dicti mensis [februarii] creatus et institutus fuit provincialis Indiarum novarum Reverendus pater Magister Bernardinus Silva Lusitanus»⁴⁷. W 1577 roku w Hiszpanii i w Portugalii na mocy dokumentów papieża Piusa V zniknęły nominalnie prowincje konwentualne. Nie dziwi zatem fakt, że Portugalczyk Bernard Silva został mianowany prowincjałem zamorskiej Prowincji, tym bardziej, że dzień wcześniej w tych samych *Regesta* pojawia się

⁴³ «Abrieron la marcha los franciscanos, tanto en la evangelización de las Antillas (1493) come del Continente; y fueron ellos quienes llevaron el mayor peso; pero se les prohibió la entrada en América a los Conventuales y la Tercera Orden Regular»; Instituto Teológico de Vida Religiosa, *Gracia y desgracia de la evangelización de América. El Quinto Centenario de los religiosos*, Madrid 1992, 196.

⁴⁴ Por. V. Redondo, *La presenza dei Francescani Minori Conventuali nelle «Nuove Indie»*, “Commentarium Ordinis Fratrum Minorum Conventualium” 89 (1992) 297–299.

⁴⁵ «...esta rama de la “Conventualidad” ..., nos interesa poco, porque en Hispanoamérica jamás tuvieron organización alguna; cuando aparece alguno de esta denominación, se trata o de individuos errantes o de recién pasados a la Observancia. En consecuencia, las misiones franciscanas de América estuvieron hasta 1517 bajo la dirección de los vicarios generales de la Observancia, de la familia ultramontana. A partir de aquella fecha, desaparecidos tale vicarios, la jurisdicción de los franciscanos de América fue ejercida por los ministros generales de la Orden»; L.G. Canedo, *Evangelización y Conquista. Experiencia franciscana en Hispano-américa*, México 1977, 25.

⁴⁶ «W pierwszych dziesiętkach lat ewangelizacji Ameryki pojawia się wielu obserwantów holenderskich, francuskich i włoskich przy boku Hiszpanów. Później królewska decyzja z roku 1530 zamknęła bramy jakiegokolwiek zakonnikowi innej narodowości, jeśli wcześniej nie otrzymał pozwolenia od przełożonych hiszpańskich»; Iriarte, *Historia*, 327.

⁴⁷ Redondo, *La presenza*, 315–317.

informacja: «Die 23 dicti mensis [februarii] creatus fuit pater conventus Maltae Magister Bernardinus Silva Lusitanus»⁴⁸. Reasumując: obecna jest nazwa prowincji – Nowe Indie, imię jej prowincjała i jego kwalifikacja naukowa – Bernard Silva Portugalczyk, Mistrz teologii, oraz rezydencja – Malta.

Odnosnie do Prowincji w Peru wiadomości są jeszcze bardziej skąpe, gdyż *Regesta* w notce z 1582 roku tak przekazują: «Provincia Perú. Die 13 decembris 1582 fratri Pedro Hernández Civitatis (Chile) Provincia Perú conceditur transitus in Hispaniam, ut sororis suae orphanae ob parentum mortem salutem ac sororem curare valeat»⁴⁹. Wydaje się więc, że istniała prowincja zakonna konwentualnych na ziemiach Inków, której członkiem był brat Piotr Hernández. Redondo przytacza następnie długi fragment z publikacji Tibesara, który to na podstawie dwóch krótkich listów z dworu królewskiego przypuszcza istnienie prowincji franciszkańskiej na tych terenach przed 1553 rokiem. Wtedy, jak wcześniej wspomniano, w Limie miała miejsce pierwsza kapituła prowincjalna misjonarzy z rodziny Obserwantów. Pierwszy dokument pochodzi z 1550 roku, jest zaadresowany do prowincjała franciszkańskiego w Peru i nakazuje wysyłanie braci w celu kształcenia *Indios*. Drugi, z 4 września 1551 roku, wysłany do tego samego prowincjała, przekazuje: «...w tych Prowincjach Peru jest rozsądna liczba zakonników, a staramy się ciągle, by wysyłać więcej»⁵⁰.

Prowincja peruwiańska wspomniana jest, ale bez żadnej dodatkowej informacji (tylko jej nazwa), w kolejnych *Regesta Ordinis* generałów Ewangelisty Pellei (1587–1590), Franciszka Bonfigli (1590–1591), Ludwika Albuzzi (1591–1592), brakuje natomiast wzmianki w *Regesta* wcześniejszego generała Klemensa Bontadosi (1584–1586), a znika całkowicie od 1593 roku (*Regesta* generała Filipa Gesualdi, 1593–1602)⁵¹.

Te ubogie informacje pozwalają jednak na otwarcie poszukiwań i badań historycznych w celu doprecyzowania kwestii konwentualnej na terenie Imperium Inków. Bracia konwentualni mogli uczestniczyć w oficjalnych spedycjach do Nowego Świata po przejściu lub po wcieleniu w szeregi Obserwancji. Byłoby bardzo interesujące

⁴⁸ Tamże, 317.

⁴⁹ Tamże, 317.

⁵⁰ Tamże, 317. Por. Tibesar, *Comienzos*, 50.

⁵¹ Por. G. Odoardi, *Le missioni dei Frati Minori Conventuali nel corso dei secoli*, w: Costa F. (red.) *Impegno ecclesiale dei Frati Minori Conventuali nella cultura ieri e oggi (1209–1997)*, Roma 1998, 528.

prześledzić ich rozmieszczenie i działalność. Redondo, na końcu swojego opracowania, przedstawia także hipotezę przybycia i pobytu w Ameryce Łacińskiej Konwentualnych poza oficjalnymi podróżami i kontrolą rodziny Obserwanckiej⁵².

Wachlarz działalności franciszkanów na terytorium Imperium Inków w pierwszym wieku istnienia misji

Nawracanie *Indios* na terenach Peru zasadniczo przebiegało w dwóch etapach. Pierwszy z nich – etap heroiczny – jak nazwał go Heras, charakteryzowała niewielka liczba misjonarzy wobec wielu problemów natury zewnętrznej i organizacyjnej. Pierwsza grupa franciszkanów, która przybyła z Meksyku, rozpoczęła swoją pracę od poznawania i nauki miejscowego języka (keczua), starając się przystosować i aplikować metody misyjne, używane już wcześniej w Meksyku. Był to również czas podbojów konkwistadorów i wojen domowych (1544–1548). Dopiero po ich ustaniu praca duszpasterska mogła przebiegać z relatywnym spokojem. Drugi etap – etap misyjny – rozpoczyna się od I. Synodu w Limie w 1551 roku, na którym zostały określone podstawowe normy i zasady nawracania miejscowej ludności⁵³.

Misje tworzone przez zakony, które przyjmowały na siebie trud wysyłania zakonników i wysiłek materialny, nie były jednakowymi i identycznymi instytucjami. Ewangelizacja koncentrowała się przede wszystkim w tzw. *Doctrinas*. Nazwa ta oznaczała parafię utworzoną dla *Indios*, by odróżnić ją od parafii hiszpańskich⁵⁴. Franciszkanie zakładali parafie złożone wyłącznie z Inków, a ich administracja kościelna na początku była niezależna od biskupów miejsca na podstawie interpretacji bulli papieża Hadrian VI *Omnimoda* z 1522 roku oraz przywilejów wydanych dla zakonników. Było to przedmiotem sporów z biskupami, szczególnie po postanowieniach Soboru Trydenckiego (1564), gdyż zakonnicy twierdzili, że tworzyli parafie tubylcze i przebywali tam jako misjonarze, a nie jako proboszczowie⁵⁵. Kolejne dwa Synody w Limie, w 1567 i w 1583 roku, ostatecznie określiły i zdefiniowały organizację *Doctrinas*, tak na płaszczyźnie prawnej i materialnej, jak i duchowej

⁵² Por. Redondo, *La presenza*, 327.

⁵³ Por. Heras, *Las doctrinas franciscanas en el Perú colonial*, "Archivo Ibero-Americano" 50 (1990) 693; Heras, *Cuatro*, 57.

⁵⁴ Por. Id., *Las doctrinas*, 694.

⁵⁵ Por. Id., *Aporte*, 48.

oraz duszpasterskiej⁵⁶. Franciszkanie w Peru od końca XVI wieku dostosowywali się powoli do zaleceń synodalnych i stopniowo opuszczali placówki, w których proboszczami zostawiali księża diecezjalni wywodzący się już z miejscowej ludności, lub pozostawiali w *Doctrinas* jako proboszczowie zgodnie z autoryzacją papieża Piusa V zawartą w brewe z dnia 24 marca 1567 roku⁵⁷.

Synody w Limie zajmowały się także kwestią metody misyjnej. Franciszkanie w swoich *Doctrinas* bazowali na sposobach pracy współbraci w Meksyku. Celem nie było jedynie nawrócenie Indian na wiarę katolicką, ale integrowanie jej z kulturą miejsca⁵⁸. Zakonnicy poprzez osobiste świadectwo, ojcowskie podejście i uczucie, pokorne głoszenie Ewangelii i piękne sprawowanie liturgii oraz przy niezwyklej pomocy muzyki i śpiewu wpływali na *Indios*, prowadząc ich do poznawania i przyjmowania prawd wiary chrześcijańskiej⁵⁹. Każdy misjonarz franciszkański, zanim rozpoczął posługę, musiał zdać egzamin, przed wyznaczoną przez przełożonych komisją, obejmujący szafowanie sakramentów oraz znajomość teologii i języka ludności, do której się udawał⁶⁰. Bracia św. Franciszka kładli szczególny nacisk na nauczanie się języka keczua i posługę śpiewem oraz muzyką, gdyż Inkowie posiadali naturalną predyspozycję i talenty muzyczne, przez co byli bardzo wyczuleni na śpiew. Powstało wiele pieśni w języku keczua o treściach doktrynalnych, przekazujących prawdy wiary, które w ten sposób były lepiej przyswajane przez *Indios*⁶¹. Uroczyste sprawowanie liturgii, tańce, procesje i śpiewy pomagały w przyjmowaniu wiary i przeżywaniu jej przez lud. Jednym z najbardziej owocnych sposobów ewangelizacji stał się kult Matki Bożej, dodatkowo cieszył się on najlepszym przyjęciem i zaangażowaniem ze strony Inków. Był on naturalnie rozszerzany i propagowany przez franciszkanów, gdyż był i pozostaje jednym z kardynalnych punktów własnego charyzmatu⁶².

⁵⁶ Por. Id., *Las doctrinas*, 694–695.

⁵⁷ Por. tamże, 694.

⁵⁸ Por. Prada, *Los franciscanos*, 593; Tibesar, *Comienzos*, 109–112.

⁵⁹ Por. Heras, *Las doctrinas*, 700.

⁶⁰ Por. Id., *Cuatro*, 61. Mówią o tym także w piątym rozdziale Konstytucje Prowincji Dwunastu Apostołów w Limie z 1580 roku. Numery 29–33 podają braciom szczegółowe wskazania zachowania się w *Doctrinas*, z naciskiem na dobre poznanie języka i idiomów keczua (nr 33); por. Prada, *Los franciscanos*, 594–596.

⁶¹ Por. Heras, *Cuatro*, 61; Id., *Aporte*, 48–49.

⁶² Por. Tibesar, *Comienzos*, 113–114.

Synowie świętego z Asyżu obsługiwali miejscowe parafie (*Doctrinas*) do połowy XVIII wieku, kiedy to wszystkie zostały przekazane klerowi diecezjalnemu. Ale już w 1580 roku Komisarz Generalny Peru, ojciec Hieronim de Villcarrillo, nakazał, by bracia pozostawili *Doctrinas* i wrócili do klasztorów. Polecenie to zostało odwołane przez władze Wicekrólestwa Peru i przez samego Filipa II na prośby *Indios*⁶³. Według Tibesara franciszkanie do końca 1598 roku obsługiwali 59 *Doctrinas* z liczbą 118 883 wiernych, co stanowiło około 10% populacji tubylczej w tamtym czasie⁶⁴.

Franciszkanie brali udział w budowaniu kościoła hierarchicznego w Peru, w jego początkach i nie tylko. Na przestrzeni pierwszych wieków obecności było wielu braci, którzy zostali wyniesieni do godności biskupiej i pracowali nie tylko na terenach ziem Inków, ale także w innych krajach Ameryki Łacińskiej (Chile, Paragwaj, Meksyk, Kolumbia). Dzięki nim również franciszkański duch misyjny i metoda spotkania z kulturą miejscową mogły się rozwijać i przynosić owoce⁶⁵. Bracia przybyli do Ameryki, by poprzez głoszenie Ewangelii doprowadzić do zbawienia jak największą liczbę osób. Aby dokonać tego nie posługiwali się wyłącznie studiami nad ludnością, lecz duchowością, miłością i gorliwością w służbie Bogu i bliźnim, a także oddaniem i poświęceniem dla *Indios*. Na kartach kronik klasztorów, w relacjach z wizytacji, w listach zwierzchników kościelnych i świeckich odnajdujemy świadectwo codziennej świętości wraz z jej heroicznymi wyrazami w męczeństwie i w zwykłej służbie do ostatnich dni⁶⁶. Najbardziej znanym przy-

⁶³ Por. Heras *Aporte*, 50. Przykład takiej sytuacji opisuje również Tibesar w swojej książce. Już w 1598 roku proszono, by bracia pozostali w tubylczych parafiach, podając pięć powodów: 1. Franciszkanie budują kościoły i dbają o nie, tak że miejscowi mają odpowiednie miejsce kultu; 2. Bracia przybywają sami, bez rodzin, które wykorzystują *Indios*; nie handlują z nimi, a zajmują się jedynie nauczaniem wiary i pomocą ubogim oraz potrzebującym; 3. Bracia nie pobierają opłat za śluby i pogrzeby, ale przyjmują to, co sami *Indios* dobrowolnie ofiarują. Większość pieniędzy przeznaczają na ornamenty i szaty liturgiczne; 4. Bracia rozdzielają dobra potrzebującym, sierotom, osobą starszym i chorym w miejscowości; 5. Franciszkanie są ludźmi pobożnymi i gorliwymi, nauczając kochać wiarę świętą; por. Tibesar, *Comienzos*, 119–120.

⁶⁴ Por. Tibesar, *Comienzos*, 121; Prada, *Los franciscanos*, 603. Heras w swoim artykule przytacza relację kronikarza Huamán Poma de Ayala: «Los Reverendos Padres de la Orden de San Francisco...son amados y protegidos en todo el mundo y honrados en el cielo. Con su amor y bondad, ellos atraen a todos, ricos y pobres igualmente, pero en forma especial a los indios»; Heras, *Las doctrinas*, 720.

⁶⁵ Por. Heras, *Cuatro*, 62; Id., *Aporte*, 53.

⁶⁶ Por. Id., *Cuatro*, 63–64.

kładem takiej postawy i pracy na ziemiach Inków jest św. Franciszek Solano, który przybył do Peru w 1590 roku, stając się apostołem tego kraju oraz Argentyny. Zakończył swoje życie w Limie 14 lipca 1610 roku⁶⁷.

Franciszkanie byli aktywni także w kwestiach społecznych, broniąc jej mieszkańców od samego początku obecności na ziemiach Inków, występując przeciw pogwałcaniu ich praw, nieludzkiemu traktowaniu i wykorzystywaniu, nieuzasadnionym mordom i wszelkim formom nadużyć ze strony konkwistadorów. Pierwszy konflikt na tym tle miał miejsce już w 1533 roku pomiędzy Franciszkiem Pizarro i bratem Markiem z Nicei⁶⁸. Bracia wysyłali często listy do dworu hiszpańskiego, opisując te wydarzenia i przypominając podstawowy cel przybycia oraz pobytu na nowo odkrytych ziemiach, tj. ewangelizację. Ponadto franciszkanie bronili tubylców w kwestiach podatkowych i zobowiązań wobec korony, podnosili problem sprawiedliwej zapłaty za pracę i godzin jej trwania⁶⁹. Jak na terenie całej Ameryki Łacińskiej, tak też w Peru, zakonnicy zakładali miejscowości i miasta, budowali akwedukty, ulepszały czy wprowadzali uprawy rolnicze, dbali o zdrowie miejscowej ludności i budowali szpitale, tworzyli małe manufaktury (przede wszystkim tekstylne), które zapewniały utrzymanie i dzięki którym możliwe było płacenie podatków. I to wszystko do tego stopnia, że wizytujący *Doctrinas* i powstałe wokół nich osady myśleli, że bracia poświęcają więcej czasu na promocję materialną *Indios* niż na aspekty duchowe⁷⁰.

Choć synowie św. Franciszka nie przybyli do Nowych Indii, by studiować archeologię, antropologię czy języki, to przyczynili się do rozwoju kultury, literatury, nauki i sztuki na terenach Peru. Byli obecni przy powstawaniu pierwszych szkół i uniwersytetów. Wykładali na nich, ucząc teologii i sztuk wyzwolonych, jak miało to miejsce w klasztorze św. Bonawentury w Gwadelupie czy w klasztorze Rekolektów w Limie. Przygotowywali gramatyki i słowniki języka keczua, katechizmy oraz rytuały w tym języku, poznawali geografię, historię i etnografię ziem Inków oraz ich kulturę, przekazując swoją wiedzę w kronikach i traktatach. Tworzyli muzykę i pieśni, poezję i literaturę religijną. Architektura kościołów i klasztorów franciszkańskich, która przetrwała do dzisiaj, oraz malowidła i freski są świadkami pełnego

⁶⁷ Por. Id., *Aporte*, 58–59.

⁶⁸ Por. Prada, *Los franciscanos*, 575.

⁶⁹ Por. Heras, *Aporte*, 60–61.

⁷⁰ Por. Heras, *Cuatro*, 65; Tibesar, *Comienzos*, 115–116.

zaangażowania się w tworzenie i ubogacenie już istniejącej kultury Inków na tych terenach⁷¹.

Ten bardzo krótki zarys obecności i aktywności franciszkańskiej w na terytorium Imperium Inków już uświadamia nam ogrom pracy, jaką bracia wykonali dla tamtejszej ludności, wykraczając poza sferę jedynie duchową i duszpasterską. Odpowiedź ze strony Indian na apostolat franciszkański była i nadal pozostaje bardzo aktywna i pozytywna, co winno motywować do dalszego wysiłku dla dobra potomków Inków.

MISJE FRANCISZKAŃSKIE W PERU NA PRZESTRZENI WIEKÓW – PODSTAWOWE INFORMACJE

(Streszczenie)

Niniejsze opracowanie przedstawia w skrócie historię misji i pracy franciszkanów w Peru od XVI do XX wieku. Jest to historia Braci rodziny Obserwantów, którzy byli tam obecni nieprzerwanie, pomimo wielu problemów zwłaszcza na początku XIX wieku, kiedy to Peru uzyskało niepodległość i stało się Republiką. Istnieją jednak poszlaki świadczące o obecności Braci Konwentualnych, które znajdują się w dokumentach z XVI wieku. Kwestia misyjna na terenach nieodkrytych i nie podbitych podczas hiszpańskiej konkwisty Ameryki stanowi centrum działalności braci, począwszy od XVII wieku. Powstanie kolegiów misyjnych w Peru stało się impulsem do prowadzenia wypraw do peruwiańskiej dżungli amazońskiej, gdzie bracia głosili Ewangelię i składali męczeńską ofiarę z życia. Duch franciszkański i jego styl został przejęty przez wielu *Indios*, zwłaszcza dzięki pracy w *Doctrinas* – parafiach utworzonych dla tubylców. Bracia bronili Inków, dbali o sprawiedliwość, uczyli ich produkcji tekstylnej oraz rolnictwa, angażowali się w ich życie społeczne, kulturę i sztukę. Franciszkanie po zdobyciu znajomości miejscowego języka, pisali gramatyki i słowniki, opisywali zwyczaje i geografę tej ziemi, znacznie przyczyniając się do zrozumienia i poznania kultury świata Inków.

⁷¹ Por. Heras, *Cuatro*, 64–65; M. Mannu, *Itinerari francescani nelle terre degli Incas*, „Frate Francesco” 60 (1993) 50–56.

FRANCISCAN MISSIONS IN PERU OVER THE CENTURIES – BASIC INFORMATION

(Summary)

This study briefly presents the history of a mission and work of Franciscans in Peru from the 16th to the 20th century. It is a history of Observant Friars who were present there uninterruptedly – despite many problems, particularly at the beginning of the 19th century when Peru gained independence and became a Republic. However, circumstantial evidence of the presence of Conventual Friars had been already noticed in the 16th century. The missionary issue in undiscovered and not-conquered areas during the Spanish conquest of America constitutes the center of brothers' activity, starting principally from the 17th century. The formation of missionary colleges in Peru formed an impulse to carry out expeditions to the Peruvian Amazonian jungle, where brothers used to preach the Gospel and they made a sacrifice of their life for the martyrdom. The Franciscan spirit and its style were acquired by many *Indios*, peculiarly thanks to the work of *Doctrinas* – parishes appointed by the natives. Brothers defended Inca, they cared about the justice, taught them a new production and agricultural activities, became involved into the social life, culture and art. Franciscans had also learnt the local language, they wrote grammars and dictionaries, described customs and geography of this land, considerably contributing to comprehension and knowledge about the culture and the world of Inca.

BIBLIOGRAFIA

- Canedo L.G., *A group of Documents concerning the Franciscan Mission in Peru, 1532–1569*, “The Americas” 9 (1953) 349–358.
- Canedo L.G., *New data regarding the Origins of the Franciscan Mission in Peru, 1532–1569*, “The Americas” 9 (1953) 315–348.
- Canedo L.G., *Evangelización y Conquista. Experiencia franciscana en Hispano-américa*, México 1977.
- Heras J., *Cuatro siglos y medio de presencia franciscana en el Perú*, “Cuadernos Franciscanos” 15 (1982) 57–68.
- Heras J., *Las doctrinas franciscanas en el Perú colonial*, “Archivo Ibero-Americano” 50 (1990) 693–723.
- Heras J., *Aporte de los franciscanos a la evangelización en el Perú*, Lima 1992.

- Heras J., *Restauración y actividades de los franciscanos del Perú a partir del siglo XIX*, "Archivo Ibero-Americano" 57 (1997) 263–296.
- Instituto Teológico de Vida Religiosa, *Gracia y desgracia de la evangelización de América. El Quinto Centenario de los religiosos*, Madrid 1992.
- Iriarte L., *Historia franciszkanizmu*, Kraków 1998.
- Mannu M., *Itinerari francescani nelle terre degli Incas*, "Frate Francesco" 60 (1993) 47–59.
- Odoardi G., *Le missioni dei Frati Minori Conventuali nel corso dei secoli*, w: Costa F. (red.) *Impegno ecclesiale dei Frati Minori Conventuali nella cultura ieri e oggi (1209–1997)*, Roma 1998, s. 497–568.
- Prada F.R., *Los franciscanos en la evangelización del Perú. Siglo XVI*, "Archivo Ibero-Americano" 61 (2001) 571–604.
- Redondo V., *La presenza dei Francescani Minori Conventuali nelle «Nuove Indie»*, "Commentarium Ordinis Fratrum Minorum Conventualium" 89 (1992) 297–327.
- Tibesar A., *Comienzos de los Franciscanos en el Perú*, prologo de V. A. Belaunde, traducción al español el P. J. Narváez Muñoz, Iquitos 1991.

Strony web:

Czasopismo The Americas:

<https://www.jstor.org/journal/americas>;

Czasopismo Archivo Ibero-Americano:

<https://revistasfranciscanas.org/index.php/ArchivoIberoAmericano>;

Czasopismo Cuadernos franciscanos:

<http://www.franciscanos.net/varios/Cuadernos.htm>;

OFM w Peru:

<https://franciscanos.pe/>;

<https://sanfranciscosolano.com.pe/>;

OFMCap w Peru:

<http://www.capuchinosperu.org/content/view/30/40/>;

OFMConv w Peru:

<https://www.facebook.com/OFMCONV.PER/>;

<https://martiresdelperu.org/>;

Drugi Zakon w Peru:

<https://ofmvocaciones.wordpress.com/clarisas-hermanas-pobres/>;

<https://www.capuchinosperu.org/quienes-somos/hermanas-capuchinas>

Trzeci Zakon Regularny w Peru:

<https://www.franciscanostor.org/>;